

UDK: 327:329.12
Biblid: 0025-8555, 73(2021)
Vol. LXXIII, br. 2, str. 284–309

Pregledni rad
Primljen 13. aprila 2021.
Odobren 14. juna 2021.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2102284V>

Relacionizam i promena u međunarodnim odnosima: primer uticaja algoritamske moći na strukturu svakodnevice i pojavu nacionalnog populizma

Miloš VUKELIĆ¹

Apstrakt: Cilj ovog rada je da ukaže na prostor izučavanja fenomena nacionalnog populizma iz perspektive nauke o međunarodnim odnosima i da pruži doprinos u vidu interpretacije zašto je do pojave nacionalnog populizma u Evropskoj uniji (EU) i SAD došlo nakon 2014. godine. Pojavom nacionalnog populizma u SAD i zemljama EU uzdrman je opstanak liberalno-demokratskog paradoksa. Postoji veliki broj naučnih objašnjenja koja pretenduju da razumeju kako je do ovoga došlo, a ta objašnjenja autor svodi na kulturne, ekonomske i političke argumente, kao i argumente ljudske prirode i dugoročne logike modernizma. Međutim, ostavljen je prostor da se odgovori zašto je do pojave nacionalnog populizma došlo baš 2014. godine i to istovremeno u državama EU i SAD. Autor iz relacionističke perspektive nauke o međunarodnim odnosima tvrdi da je do promene na međunarodnom planu došlo zbog delovanja procesa koji oblikuju ljudsku svakodnevnicu. Potvrda ovakve teze zahteva interdisciplinarni pregled postojeće literature relacionizma u međunarodnim odnosima, svakodnevnog nacionalizma, potom literature koja se bavi uticajima algoritamske moći na strukturu ljudskog prisustva na internetu, i postojećih radova koji ukazuju na to da je izvor snage nacionalnog populizma, kako umerenog tako i ekstremnog, upravo svakodnevno prisustvo na internetu. Dokazivanjem teze, autor ukazuje na značaj izučavanja procesa kako bi se razumeli događaji i promena u međunarodnim odnosima nakon 2014. godine.

Ključne reči: relacionizam, međunarodni odnosi, svakodnevni nacionalizam, algoritamska politika, algoritamska moć, nacionalni populizam, liberalno-demokratski paradoks.

¹ Autor je istraživač saradnik na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
E-pošta: milos.vukelic@fjn.bg.ac.rs

Narušavanje liberalno-demokratskog paradoksa

Veliko migratorno kretanje u Evropi 2015. godine, nagli rast partija nove desnice na tom kontinentu, glasanje građana Ujedinjenog Kraljevstva za izlazak iz EU i tada neočekivani izbor Donalda Trampa (Donald Trump) za predsednika SAD 2016. godine, učinili su da period koji traje i tokom pandemije virusa korona obeleži sintagma nacionalni populizam.² U različitim oblicima u literaturi nalazimo i da se radi o populizmu (Müller 2016; Eatwell 2017), povratku nacionalizma (Hedetoft 2020) ili porastu krajnje desnice (Mudde 2019). Bilo kako bilo, u SAD i EU je nekakav oblik nacionalizma ponovo snažnije stupio na scenu, i to u smislu „političkog principa koji podrazumeva da politička i nacionalna jedinica moraju biti podudarne” i da je „nacionalni sentiment osećaj besa podstaknut kršenjem tog principa, ili osećaj zadovoljstva podstaknut njegovim ispunjenjem” (Gellner 2008, 1). U periodu od 2014. godine pa nadalje, u Poljskoj, Mađarskoj, Češkoj, ali i u Francuskoj, Nemačkoj, Ujedinjenom Kraljevstvu, SAD itd, na velikoj javnoj sceni učestvuje tip partija i ideja koje su nakon Drugog svetskog rata češće tavorile na političkoj i intelektualnoj margini. Promena se dogodila istovremeno u SAD i EU, utičući i na normativni karakter dominantnog međunarodnog poretka. Samim tim, pokušaj da se promena interpretira ili objasni iz perspektiva međunarodnih odnosa čije su osnovne jedinice analize svode na države vrlo verovatno bi završio kao jalov. Neophodno je koristiti perspektivu koja epistemološki omogućava identifikovanje transnacionalnih procesa koji su zaslužni za simultanu pojavu nacionalnog populizma na navedenom prostoru.

Uočava se vrlo važna razlika u odnosu na ranija jačanja nacionalizma, ali i uopšteno, na ranija širenja različitih političkih ideologija. Istorijski gledano, nacionalizam su uvek širile političke, obrazovne, medijske i korporativne elite koje su ga potom filtrirale masama. „Sada je [nacionalizam, prim. aut] promenio pravac, predstavljajući osećanja i zahteve iz narodne baze (*grassroot*)” (Tamir 2019, 141).

² U ovom radu se u odnosu na populizam ili nacionalizam ne postavljam vrednosno, jer ih ne posmatram kao problem koji bi morao biti razrešen – kako je to često slučaj u politikološkoj literaturi. Definicija populizma podrazumeva da se radi o „tankoj ideologiji” koja podrazumeva društvo „krajnje razdvojeno na dva homogena, antagonistička kampa, etički ‘čist narod’ protiv ‘korumpiranih elita’, i koja zagovara da bi politika morala da bude izraz opšte volje naroda” (Mudde 2004, 543). Međutim, populizam je „plutajući označitelj” pošto pruža mogućnost da ga ispunjava čitav spektar ideološkog sadržaja od krajnje levice do krajnje desnice (Laclau 2005). Iz tog razloga je nedovoljno označavanje ideja i partija koje su se pojavile u drugoj deceniji 21. veka konceptom populizma, već je reč o nacionalnom populizmu koji teži kulturnoj homogenosti etničkog ili nacionalnog tipa u okviru određenih političkih granica (Eatwell and Goodwin 2018).

Preciznije, narušena je „proizvodnja pristanka“. Čini se da elite sve manje uspeavaju da kontrolišu šta je opštoj populaciji „dozvoljeno da vidi, čuje ili razmišlja“, a one su ovo činile time što „upravljaju javnim mnjenjem putem redovnih propagandnih kampanja“ (Chomsky and Herman 1994, LIX).

U nacionalnim državama EU i u SAD, liberalne demokratije širene su istom logikom kao i nacionalizam – odozgo na dole. Međutim, promenom pravca širenja, sada je u prvi plan na površinu isplivala činjenica da su države EU i SAD obitavale u liberalno-demokratskom paradoksu. Ovaj paradoks je dvostruk. Prvo, podrazumeva saradnju liberalnog i demokratskog, iako se dva koncepta u teoriji potiru time što liberalizam zagovara jednakost svih ljudi, dok demokratija zahteva jasno razgraničenje ko pripada „našem“ narodu, a ko mu ne pripada (Mouffe 1997). Drugo, demokratija podrazumeva vladavinu naroda koja liberalna može biti samo uz jednu vrstu autoritarizma i institucionalnih ograničenja, a narodna volja u čistoj demokratiji ne bi smela da bude ograničena. Bez jasnog i autoritativnog navođenja od strane malog broja ljudi i institucija šta čini njihov vrednosni politički sadržaj, zapadne demokratije gube obeležje liberalnih. Postojanje ove tenzije koja je ugrađena u temelje pomenutih političkih sistema dovodi do povremenog izliva populizma (Canovan 1999), odnosno izliva trenutne narodne volje. Ovog puta, populizam je u SAD i EU mahom etnonacionalnog karaktera.

Ne može se, ipak, reći sa sigurnošću da je nužno da se takav izliv i dogodi, a kamoli da se predvidi vreme i mesto njegovog događanja. Stoga se postavlja pitanje šta je omogućilo transnacionalno delatništvo (*agency*) koje je u konkretnom slučaju dovelo, makar i na par godina, do razbijanja strukture u vidu višedecenijskog postojanja liberalno-demokratskog paradoksa. Posledično, koji procesi su značajno doprineli slabljenju strukture u međunarodnim odnosima koja se često podvodi pod koncept liberalnog međunarodnog poretka? U ovom radu tvrdim da, gledano iz perspektive relacionizma u međunarodnim odnosima, postoji prostor za uverenje da je promena strukture svakodnevica omogućila izgradnju identiteta i delatništvo u smislu političke mobilizacije i zagovaranja ideja koje su zanemarivane od strane političkih elita. Ovaj proces je, pored procesa jačanja sila izvan evroatlantskog podneblja, doveo i do ugrožavanja do tada postojećih hegemonskih aranžmana u međunarodnim odnosima.

Ciljevi ovog rada su doprinos literaturi koja pokušava da objasni razlog(e) ponovnog jačanja nacionalizma u liberalnim demokratijama, kao i ukazivanje na mogućnost sagledavanja ovog fenomena iz perspektive međunarodnih odnosa. Rad je organizovan tako što ću prvo predstaviti postojeće pravce objašnjenja pojave nacionalnog populizma u liberalnim demokratijama. U istom delu se sagledava mogućnost analize ovog fenomena iz relacionističke perspektive međunarodnih odnosa koja za svoje ontološko polazište umesto države ili sistema uzima procese.

Potom sledi pojašnjenje značaja promene strukture svakodnevice za kreiranje nacionalnih identiteta koji mogu biti liberalni ili neliberalni. U trećem delu ću, pregledom postojeće literature, opisati mehanizme kojima je struktura svakodnevice u liberalnim demokratijama izmenjena, a koji su na taj način uticali i na promenu međunarodnog poretka. Konačno, navešću primere koji su indikatori da bi rigidnijim metodološkim okvirom teza koju u ovom radu iznosimo još uvek kao mogućnost, daljim istraživačkim naporima mogla biti i konačno dokazana. Ovaj rad predstavlja multidisciplinarni pregled literature i u budućnosti ostavlja prostor za konačno i metodološki inovativno dokazivanja navedene teze.³

Nacionalni populizam iz vizure relacionizma

U mnoštvu literature društvenih i humanističkih nauka nalazimo odgovore da je u EU i SAD do pojave nacionalnog populizma došlo zbog ekonomskog zaostajanja ili relativnog zaostajanja i deprivacije (više o relativnoj deprivaciji: Džuverović 2013), srednje klase u odnosu na najbogatije (Rodrik 2018; Guriev 2018; Lakner and Milanović 2013), kulturne prezastupljenosti kosmopolitskih vrednosti u odnosu na zapostavljene nacionalne vrednosti, bez obzira što u pomenutim državama po pravilu više od polovine stanovništva ne oseća privrženost kosmopolitiskim vrednostima (Goodhart 2017; Eatwell and Goodwin 2018; Margalit 2019; Kaufmann 2018; Inglehart and Norris 2016), političke dominacije birokratizovanih institucija za koje se često smatra da ne poseduju narodni legitimitet (Zürn 2018), ljudske prirode koja ima tendenciju grupisanja u vreme kriza (Mearsheimer 2018; Hazony 2018), dugoročne (*longue durée*) logike modernizma koja podrazumeva krizne cikluse i jačanje nacionalizma iznova i iznova (Karataşlı 2020; Hedetoft 2020).

Nijedno od ovih objašnjenja ne pruža odgovor zašto se u konkretnom vremenu i prostoru dogodilo razbijanje liberalno-demokratskog paradoksa. Kulturni, ekonomski i politički faktori nude osnov po kom se ljudi dele, ali ekonomske,

³ Rad predstavlja deo šireg truda izrade doktorske disertacije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu naslovljene *Kulturni ratovi u Sjedinjenim Američkim Državama i Evropskoj uniji u periodu od 2014. do 2020. godine*. Cilj disertacije je da koristeći materijalno-semiotičku metodu konačno ispitam tvrdnju koju ovde iznosim još uvek kao mogućnost. Zbog toga smatram da je najveći doprinos ovog rada u pregledu literature i spajanju različitih disciplina koje se neminovno prepliću ukoliko želimo da razumemo predmet izučavanja. U disertaciji se dalje ispituje na koji način primarne institucije međunarodnog društva interaguju sa promenama koje se simultano događaju u SAD i državama EU. Tako ovaj pregled literature predstavlja prvi korak većeg istraživačkog poduhvata.

kulturne i političke nejednakosti mogu da se trpe zarad stabilnosti ili usled nemogućnosti artikulacije, politizacije i upliva neliberalnih ideja u dominantnu liberalnu javnost. Takođe, mora se trasirati put do izbivanja krize koja potom proizvodi antagonistička politička grupisanja. Iako je teško sporiti da ljudi povremeno imaju tendenciju baš takvog grupisanja, nužno je demistifikovati moć koja je dovela do toga da šira populacija uopšte poseduje mogućnost međusobne saradnje, artikulacije ideologije i pariranja elitama. Konačno, sve i da je tačno da postoji dugoročna logika koja iznova dovodi do pokretanja ciklusa jačanja nacionalizma, nagađanje kada i kako će početi takvi ciklusi svode se ili na „naknadnu pamet”, ili na pitanje dozvoljene omaške od par decenija. Sumirajući doprinose i nedostatke prethodno navedene interdisciplinarnе literature, ukazuje se potreba da se jasno ukaže na proces koji je neizostavno doprineo da dođe do razbijanja liberalno-demokratskog paradoksa baš u drugoj deceniji 21. veka i to istovremeno u SAD i evropskim državama. Preciznije, na proces koji je omogućio da kulturne i ekonomske podele društva, koje su najavljivane ili su postojale samo u pažljivim zapisima istraživača društvenih prilika, postanu politički najrelevantnije.

Promena koja podrazumeva ugrožavanje opstanka liberalno-demokratskog paradoksa, istovremeno u državama koje se mogu podvesti pod liberalne demokratije, ostavlja značajne posledice po do tada postojeći međunarodni poredak.⁴ Reč je o pitanju od izuzetne važnosti za disciplinu međunarodnih odnosa. Ukoliko je do jačanja nacionalizma došlo istovremeno unutar navedenih država, onda teorije koje bi pokušale da objasne promenu u međunarodnim odnosima moraju da objasne ovu istovetnost iz ugla nauke. Dogodilo se nešto što je strukturno promenilo funkcionisanje svake od nacionalnih država iznutra, istovremeno menjajući prirodu međunarodnog poretka. Stoga, teorije koje za svoje polazište uzimaju države, pojedince i njihove identitete, ili međunarodne organizacije kao nepromenjivu varijablu, kao datost, ne mogu pomoći u pružanju odgovora na osnovno pitanje postavljeno u radu. Ovo se naročito odnosi na spektar razmišljanja iz kojeg proističe da „međunarodni odnosi mogu da se razumeju izostavljanjem uticaja domaće stvarnosti”, što Džon Hobson (John Hobson) smatra

⁴ Dotadašnji međunarodni poredak podrazumeva „sistem saveza, institucija i globalne vladavine predvođene Amerikom koji se prvobitno razvio po okončanju Drugog svetskog rata” (Cooley and Nexon 2020, 2). Istovremeno je ideji ovakvog poretka često pridavana etiketa liberalnog, u smislu dominacije normi koje podrazumevaju slobodno tržište, individualizam, vladavinu prava i ostale liberalno-demokratske institucije. Sve su učestaliji glasovi koji smatraju da se taj poredak nikada ni nije mogao nazivati liberalnim, budući da je dominacija SAD u međunarodnim odnosima često „dostizana iliberalnim sredstvima, putem mračnih dogovora, žestoke prisile i ratova koji su skretali pogrešnim putevima ubijajući milione” (Porter 2020, 4).

„problematičnom“ i „naizgled naivnom tvrdnjom“ (2002, 16). Zbog toga što za polazište svog promišljanja uzimaju fiksne entitete (npr. države), ovakvim teorijama je u nauci nadenut naziv „supstancijalističke“ (Emirbayer 1997). Značajan deo realističkih i liberalnih teorija međunarodnih odnosa pripadaju upravo širem spektru sociološkog supstancijalizma.

Nasuprot njima, Mustafa Emirbayer (Mustafa Emirbayer) postavlja relacionističke teorije koje „odbijaju pretpostavku unapred datih jedinica, poput pojedinca ili društva, kao ultimativno polazište sociološke analize“ (1997, 287). Za razliku od supstancijalizma čiji je fokus na statičnim entitetima, relacionizam pokušava da uoči dinamiku – promenu ili kontinuitet. Istraživači koji usvajaju ovaj pristup to čine tako što uočavaju procese i odnose (*relations*). Proces shvataju kao „kauzalno ili funkcionalno povezan skup okolnosti ili događaja koji proizvode promenu u izgledu stvarnosti“ (Jackson and Nexon 1999, 302). Proces je sastavljen od društvenih veza (*social ties*), ili rutinskih transakcija „kojima učesnici pridaju zajednička razumevanja, sećanja, predviđanja, prava i obaveze“ (Nexon 2009, 25). Relacionizam, više kao „skup analitičkih orijentacija“ nego zasebna teorija u međunarodnim odnosima (Nexon 2010), pokušava da uoči procese ili rutinske transakcije koje se mogu sastojati kako od idejnih, tako i materijalnih elemenata (poput tehnološke inovacije). Moglo bi se reći da unutar nauke o međunarodnim odnosima konstruktivizam procesualno izučava izgradnju npr. identiteta i njihovog uticaja na međunarodna zbivanja. No, pošto je dominantni konstruktivizam mahom stavljao fokus na idejne elemente, i izbegavao dualnost idejnog i materijalnog, tj njihovu saradnju u generisanju promene, relacionizam je viđen i kao „novi konstruktivizam“ (McCourt 2016). Postoje i istraživački noviteti u međunarodnim odnosima koji pokušavaju da uhvate promenu i dinamiku, a koji sebe ne moraju nužno da etiketiraju relacionizmom. Na primer, pristup koji smatra da se kolektivna anksioznost i ontološka (ne)bezbednost jednog društva konstruiše kao nastajući fenomen (*emergent phenomenon*), koji proističe iz mnoštva spontanih, nelinearnih i samoorganizujućih interakcija na mikro nivou. Ova perspektiva se postavlja nasuprot dotadašnjih pristupa izučavanju ontološke bezbednosti čiji programi počivaju na analizi nivoa pojedinca ili države. Ukoliko bih „nastajući fenomen“ zamenio „procesom“ i rečnikom relacionizma, bio bih na sličnim, ako ne i identičnim ontološkim i epistemološkim pozicijama (videti: Ejodus and Rečević 2021).

Relacionističko mišljenje često podrazumeva upotrebu metoda generalizacije i izgradnju idealnih tipova. Plastično gledano, u međunarodnim odnosima relacionističko mišljenje generalizuje državu kao proizvod određenog skupa kauzalno ili funkcionalno povezanih istorijskih procesa. Uzmimo za primer jednu teoriju o nastanku nacije i nacionalizma. Benedikt Anderson (Benedict Anderson) tvrdi da je nastanak štamparskog kapitalizma omogućio nastanak nacije. Po

njegovom mišljenju, materijalna inovacija u vidu pojave štamparija i kapitalistički sistem u smislu preovlađujućeg društveno-ekonomskog idejnog obrasca, omogućili su štampanje dnevnih novina i romana u velikim tiražima. Čitanje je polako postajalo stvar masa, dnevne novine su stizale do različitih krajeva zemlje i ljudi su mogli da se poistovećuju sa iskustvima onih koji žive hiljadama kilometara daleko smatrajući ih za „svoje”. Pored standardizacije jezika, stvarali su „zamišljenu zajednicu” koja je svakodnevnim, repetitivnim čitanjem iscrtavala granicu dokle se prostire „naše” i koji su to „naši” ljudi. Anderson citira Hegela koji uverljivo piše da „novine služe modernom čoveku kao zamena za jutarnju molitvu (i isto) se čitaju u tihoj privatnosti”, a opet je svaki čitalac „itekako svestan da ceremoniju koju izvodi simultano ponavljaju hiljade (ili milioni)” (Anderson 2006, 35). Proces štamparskog kapitalizma je stvorio modernu državu koja je neodvojiva od ideje nacije. Tako je svaka novonastajuća država morala da jača nacionalizam ukoliko teži da bude kompetitivni delatnik međunarodnih odnosa. Zbog toga nacionalizam postaje primarna institucija međunarodnog društva (Mayall 1990), a sve je započeto stihijskim procesom koji se simultano dešavao u državama Evrope. Relacionizam bi nam pomogao da uočimo da li se u periodu nakon 2014. godine na prostoru EU i SAD odvija još jedan stihijski proces koji dugoročno suštinski može da oblikuje međunarodne odnose, kao što je to učinio štamparski kapitalizam.

Na Andersonovom primeru vidimo da nacionalna svest, a time i nacija kao osnova moderne države, nastaje na vododelnici nekoliko procesa kojima generalizujem nacionalnu državu: ideje kapitalizma, ideje jednakosti i različitosti (po jeziku, veri, rasi, itd), materijalne inovacije (štamparija), repetitivnosti svakodnevice i konačno, oblikovanja narativa od strane elita (npr. liberalnog narativa u novinama, televiziji itd). Relacionistički, možemo reći da ovi procesi i interakcije koje se dešavaju unutar procesa, čine jednu naciju. Kada pokušavamo da analiziramo promenu, moramo da utvrdimo da li se promenila konfiguracija, tačnije, odnos između ovih procesa, ili je možda konfiguracija promenjena pojavom novog procesa. Štamparski kapitalizam je, recimo, proces koji je prema Andersonovom mišljenju suštinski uticao na promenu konfiguracije feudalnog društva. Prethodno iznetu generalizaciju nacionalne države, unutar koje opstaje i liberalno-demokratski paradoks, uzimam kao polazišnu osnovu da bih razumeo odakle mogućnost pojave nacionalnog populizma. Potom iznosim tvrdnju da se on pojavljuje zbog promenjene strukture svakodnevice. Tačnije, da je promena na međunarodnom nivou, između ostalog, posledica promene unutar jednog od ključnih procesa koji generišu nacionalnu državu (a samim tim i liberalnu demokratiju). Radi se o procesu ustaljene, svakodnevne repetitive, kojom se svesno ili nesvesno generiše kolektivni identitet.

Promena strukture svakodnevice

Tokom većeg dela druge polovine 20. veka, dugo je u istraživanjima bilo zapostavljeno ono što je Anderson shvatio, a to je da se nacionalni identitet stvara i reprodukuje često u tišini, suptilno, svakodnevno i nesvesno. Do tada su istraživači nacije i nacionalizma pitanje reprodukcije nacionalnog identiteta (koji može da bude i liberalno-demokratski) posmatrali isključivo iz vizure (re)konstrukcije nacionalnih identiteta od strane malobrojnih pojedinaca jedne zajednice koje potom usvajaju šire narodne mase. Međutim, iako Entoni Smit (Anthony Smith) smatra da elita svake nove generacija iznova stvara narativ o tome ko smo Mi, uočava da reprodukcija identiteta biva nešto složenija pojava jer „slike koje (elite) uklapaju i rasprostiru putem obrazovnog sistema i medija često postanu nesvesne pretpostavke kasnijih generacija u čijoj društvenoj svesti formiraju bogate naslage” (Smith 2002, 207).

Drugim rečima, ne može se smatrati da su elite kulturna i vrednosna *tabula rasa* i isključivo vešti manipulatori koji nameravaju da se služe konstrukcijom identiteta radi političke koristi, već su neretko i oni sami deo populacije čiji je identitet nesvesno izvajan. Erik Hobsbaum (Eric Hobsbawm) je dalji razvoj problema reprodukcije postavio kroz tvrdnju da, iako je nacionalizam suštinski „konstruisan odozgo, ne može se razumeti ukoliko se ne analizira i odozdo, tačnije, u smislu pretpostavki, nadanja, potreba, težnji i interesa običnog naroda, koja nisu nužno nacionalna i još uvek manje nacionalistička” (2016, 10). Ovakva zjapeća istraživačka praznina, koja podrazumeva da se identitet i kod masa i kod elita stvara i nenamerno, u međuprostoru i međuvremenu kojima samo naizgled niko ne upravlja i koji ne moraju nužno da podrazumevaju nacionalističke želje i nadanja, popunjena je u prethodne tri decenije.

Prvo je Majkl Bilig (Michael Billig) uočio da literatura koja se bavi nacijom i pratećim fenomenima, uglavnom posmatra nacionalizam kao „periferan problem” za „Zapad”, u npr. zemljama Balkana. Ovaj autor potom iznosi tvrdnju da je nacionalizam ne samo povremeni fenomen koji se javlja i u bogatim demokratijama, već konstantan, njima endemski, pripadajući, kao i da se nacija reprodukuje svakodnevno. To se dešava nesvesno. Nacija je, po njegovom mišljenju, na dnevnom nivou banalno signalizirana u životima običnog stanovništva (Billig 1995, 5–6). Na stadionima, ulici, zastavama na zgradama, u dnevnim i nedeljnim novinama upotrebom deiktika („mi”, „naše”, „ovde”, „tamo” itd.), turističkim prospektima, pa čak i popularnim filozofskim analizama. Bilig celo jedno poglavlje svoje knjige posvećuje tome kako filozofija Ričarda Rortija (Richard Rorty), iako se filozof ne smatra nacionalistom, nesvesno i banalnom upotrebom jezika osnažuje nacionalizam velike sile, SAD (Billig 1995, 154–173). Nacija se signalizira i u

svakodnevnim ispunjavanjima birokratskih obaveza. Siniša Malešević opisuje kako je nacionalizam neraskidivo vezan sa savremenom državom, između ostalog i zbog toga što postoji tendencija konstantnog povećanja birokratskih odnosa između građana i institucija države. Protokom vremena, ovi odnosi se akumuliraju i državni kapaciteti rastu, zbog čega Malešević celokupan proces označava konceptom kumulativne birokratizacije (*cumulative bureaucratization*) (Malešević 2019). Dalje, signalizira se svakodnevnim, ustaljenim etiketama ponašanja, ali i u simultanim performansima, poput ispijanja čaja u pet (Edensor 2002, 92–96). Zastava koja se vijori na opštinskoj zgradi postaje nešto što se utapa u okruženje jednako kao i drvo, ne posmatra se kao izraz nacionalizma nego „prirodnost“, dok se istovremeno gnuša uzavrelih reakcija koje se označavaju kao nacionalističke. Sopstveni nacionalizam se „zaboravlja“, nacija se „prirodno“ reprodukuje, dok se novonastali nacionalizam, ili tuđa novonastala zastava na zgradi, svesno beleži i osuđuje (Billig 1995, 37).

Isto se može reći i za kosmopolitski (ili liberalni) identitet koji se pažljivo negovao u liberalnim demokratijama. Nema razloga da pomislimo da se reprodukcija ovog identiteta odvija na drugačiji način, pogotovo ako uzmemo u obzir izuzetno snažan uticaj kosmopolitske popularne kulture. I jedna i druga reprodukcija odvijaju se bez potrebe da se formiraju grupe koje zastupaju takve identitete. Etničke, nacionalne ili nekakve kosmopolitske grupe mogu, ali i ne moraju, da se formiraju kako bi ljudi, koji bi potencijalno pripadali tim grupama, kroz svakodnevne interakcije posedovali obeležja određenog identiteta ili osećali pripadnost tom identitetu. Tendenciju da se „jasno diferencirane, iznutra homogene, a spolja oivičene grupe“ uzimaju kao „osnove društvenog života, glavni protagonisti društvenog konflikta i fundamentalne jedinice društvene analize“, Rodžers Brubejker (Rogers Brubaker) naziva grupizmom (*groupism*) (2002, 164). Grupizam, kao vrlo jasno obeležje supstancijalizma, izbegavam u ovom radu. S druge strane, izučavanje identiteta umesto grupa, i to na način identifikovanja procesa i društvenih veza koje ga čine, u potpunosti se podudara sa relacionističkim pozicijama koje su ontološko i epistemološko polazište ovog rada.

Studije nacionalizma su nakon Biligovog dela dalje razvijane. Pojavila su se mišljenja da koncept svakodnevnog nacionalizma prigodnije oslikava suštinu reprodukcije od koncepta banalnog nacionalizma (Antonsich 2016, 32–34). Pre svega zato što npr. „banalni“ znakovi na putu koje susrećemo u saobraćaju mogu postati vruća nacionalna tema, kao što je bio slučaj u Velsu u periodu od 1967. do 1975. godine (Jones and Merriman 2009, 165–166). Slično se desilo i sa razbijanjem ćirilčnih tabli u Vukovaru u Hrvatskoj. Iako naizgled „banalne“, postale su srž nacionalne ozlojeđenosti – da li zbog njihovih postavljanja ili njihovih razbijanja. Table ili znakovi postaju pitanja oko kojih se potencijalno gradi nacionalni identitet.

Tada je takav svakodnevni objekat predmet svesne rasprave i nikako banalna stvar. Stoga pojam svakodnevice približnije opisuje celokupnu reprodukciju kolektivnog identiteta. Uopšteno, Bilig je previše stavio naglasak na nesvesno, jer kao što smo videli, u stvarnosti pitanje zastava, znakova na putu ili tabli na zgradama, mogu u glavama ljudi postati vrlo svestan i nimalo banalan marker identiteta.

Stvoren je i metodološki okvir za istraživanje svakodnevnog nacionalizma. Foks i Miler-Idris smatraju da postoje četiri kategorije prakse koje bismo morali da pratimo jer se na taj način saznaje: 1) kako se priča o naciji; 2) kako se prave izbori (npr. svakodnevni izbor časopisa koji čitamo); 3) kako se nacija izvodi (eng. *perform*, npr. olimpijske igre); i 4) kako se nacija konzumira (birajući recimo proizvode istaknutog domaćeg porekla ili proizvode sa istaknutim nacionalnim obeležjima) (Fox and Miller-Idriss 2008, 541–551). Svakodnevnicu često čine stvari „koje se jedva primećuju u prostoru i vremenu”, a opet:

Kada vreme podelimo, imamo određeni događaj ili svakodnevnu pojavu: događaj je jedinstven; svakodnevna pojava se, naravno, sutradan ponavlja, i postaje opštost, ili tačnije, struktura. Ona zahvata društvo u svim ravnima, obeležje je načina postojanja i delovanja koji se neprekidno ponavljaju (Brodell 2007, 13).

Upravo ova struktura svakodnevice, način na koji se priča o naciji ili bilo kom identitetu, kako se prave izbori i nacija izvodi i konzumira, biva duboko poremećena stepenom ljudskog prisustva na internetu.

Uzmimo za primer da je 28% odraslih Amerikanaca 2019. godine tvrdilo da je „konstantno *online*”, dok 45% bude prisutno na internetu nekoliko puta dnevno (Perrin and Kumar 2019). Ili da je u Centralnoj i Istočnoj Evropi u istoj godini prosečno vreme koje odrasli ljudi provode *online* na svim uređajima preko tri sata, a ukupno na društvenim mrežama između jednog i dva sata (Elagina 2020). Ovde moramo da napomenemo da se radi o prosečnom vremenu, i da postoji određen procenat ljudi koji nikada ne provodi vreme na internetu. U prethodno navedenom istraživanju u SAD taj broj dostiže 10%, što znači da makar četvrtina ljudi provodi znatno više vremena od proseka, kako u Evropi, tako i u SAD. Brojke su drastičnije kada bismo za uzorak uzeli tinejdžere. Recimo, u SAD je 45% ove populacije „skoro stalno” provodilo vreme na mreži u odnosu na period 2014–2015, kada su te brojke upola manje (Anderson and Jiang, 2018).

Uprošćeno, svakodnevica počinje da bude jednako, a često i više oblikovana konzumerizmom *online* sadržaja, u odnosu na sile oblikovanja izvan internet prisustva. Susreti sa znakovima na putu, prolazeći pored vijoreće zastave na zgradi, odlazak u crkvu, školu, familijarna okupljanja ili posao, nesumnjivo utiču na naš identitet. Brubejker i saradnici su etnometodološki na primeru multietničkog

transilvanijskog grada Kluža utvrdili kako ove repetitivne obične interakcije oblikuju identitet, najčešće bez svesne namere da se to i učini (Brubaker et al. 2006). Postoji isti, ustaljeni način života, koji se ponavlja od čoveka do čoveka, porodice do porodice, što kumulativno vodi sličnoj ili istovetnoj percepciji Nas u odnosu na nekog Drugog. Pritom, tog Drugog možemo, ali i ne moramo svakodnevno da srećemo.⁵ To možemo da činimo i povremeno. Dovoljno je da znamo ili gajimo uverenje da Drugi postoji, kao što gajimo uverenje da je neko Naš, a da ga isto tako nikada ne upoznamo. Ono što ostaje kao pitanje jeste šta ljudi svesno i nesvesno sreću onlajn, kakve to table, znakove i familijarnosti, i koji mehanizmi se upliću pri oblikovanju onlajn interakcija? Za ovako nešto je jednako potrebno etnometodološko posmatranje „mrežnog“ (*online*) sveta, koje je poslednjih godina sve popularnije u društvenim naukama.

Pre nego što pređemo na pregled nalaza ovakvih istraživanja, neophodno je naglasiti da literatura o stvaranju identiteta kroz svakodnevnicu preterano stavlja naglasak na želje i nadanja šire populacije. Toliko da se stiče utisak nepostojanja njihove interakcije sa elitama (Smith 2008). Iako je nesumnjivo da se identitet reprodukuje „odozdo“, gotovo se izostavlja uticaj koji u određenim trenucima elite imaju na stvaranje narativa o tome ko smo Mi i ko su Oni, ali i na mogućnosti i ograničenja toga šta sve može činiti deo svakodnevne. Odlazak u crkvu, školu ili gledanje televizije sigurno predstavlja nužnu interakciju elita sa opštom populacijom. Obitavanje na internetu svakako ne isključuje ovaj vid međusobne komunikacije. Štaviše, vrlo mali broj ljudi je uticao na to kako će izgledati principi koji utiču na dostupnost, ili zabranu određenog sadržaja. S druge strane, ti principi su dugo omogućavali najviši mogući stepen slobode sajber prostora (*cyberspace*), što je elitama u velikoj meri oduzelo kontrolu oblikovanja narativa.

⁵ Na temu etničke distance i koliko svakodnevica može da nam kazuje o identitetu postoje makar dva stava. Istražujući zločine na prostoru Pounja u Drugom svetskom ratu, Maks Bergholz (Max Bergholz) nalazi da uoči rata, etnički ili nacionalni identitet nije bio toliko bitan za ustaljene interakcije među pripadnicima različitih religija. Samim tim nije bitan ni za međusobnu izgradnju identiteta. Kao primer navodi da su kriminalne radnje najšećće proizvod dešavanja unutar jednog etničkog korpusa i da je međuetnička stopa kriminala upadljivo niska u odnosu na unutaretničku (Bergholz 2018, 65–67). Postoje i oprečna mišljenja, da je upravo nedostatak svakodnevne interakcije, pa i u zločinu, pokazatelj snage etničkih identiteta. Zločini uoči rata devedesetih godina 20. veka na Kosovu i Metohiji takođe su predominantno činjeni unutar jedne etničke grupe (Ристановић 2020, 176). Međutim, prema mišljenju Petra Ristanovića, upravo ovaj podatak je pokazatelj da su Albanci i Srbi „generacijama (...) živeli jedni kraj drugih, ali retko jedni sa drugima“ (Ристановић 2019, 84). Ovde vidimo da su ljudi i u zločinu upućeni na „Naše“. Tako i jedna *apriori* negativna interakcija poput zločina, ili pak nedostatka zločina unutar iste etničke grupe, biva jasan pokazatelj i marker svakodnevne reprodukcije identiteta.

Algoritamska politika i oblikovanje svakodnevice na internetu

Ukoliko posmatramo iz perspektive svakodnevne reprodukcije identiteta, nije jedino važna stavka da se znatan deo dana provodi u mrežnom svetu. Od velikog je značaja takođe i da li postoji moderiranje tog vremena. Kao što je prethodno napomenuto, naše vreme izvan mrežnog sveta je moderirano kulturološkim nasleđem, ali i slučajnošću i ustaljenim praksama dominantnog društveno-ekonomskog sistema. Često su ti društveno-ekonomski sistemi umeli u potpunosti da prožimaju i privatnost i kulturološko nasleđe, ostavljajući malo prostora za slučajnosti. Ovakvi sistemi su nazivani totalitarnim. U literaturi su opisivani kroz primer panoptikona koji je prvi ponudio Džeremi Bentam (Jeremy Bentham, Bentam i Fuko, 2014). U panoptikonu, ljudi se trude da ne budu viđeni od strane onog koji poseduje moć, pošto i sama mogućnost da ih neko primeti sa sobom nosi negativne posledice. Međutim, nikada ne mogu da budu sigurni da li su posmatrani, budući da onaj na vrhu u svakom trenutku ima moć da izabere da li će nekoga posmatrati ili ne, a da s druge strane, svima ostalima njegov izbor bude nevidljiv.

Teina Buher (Taina Bucher) smatra da je panoptikon srž postojećeg mrežnog sveta, samo na drugačiji način – kao obrnuti panoptikon (*reversed panopticon*). Motiv opšte populacije više nije skrivanje zbog straha od posledica vidljivosti, već se svodi na težnju da se bude vidljiv, zbog straha od posledica nevidljivosti (Bucher 2012). Ovaj strah nije tipičan samo za mase; sada ga poseduju i upravljači. Političar u SAD, Francuskoj, Litvaniji ili Nemačkoj mora imati snažno i konstantno prisustvo na društvenim mrežama. U suprotnom, rizikuje da ga po autoritetu ili legitimnosti preteknu ili prevaziđu ne samo drugi političari, već i neko ko uopšte nema želju da utiče na politiku, a u velikoj meri to nesvesno može da čini. Da li kroz oblikovanje vrednosti kojima onda političari moraju da se prilagođavaju umesto da i sami učestvuju u njihovoj artikulaciji, ili kroz naglu politizaciju određenih tema koje su se nekada smatrale trivijalnim. Isto važi i za veliki broj biznisa. Ukoliko biznis nije viđen *online*, rizikuje gašenje, ili u najmanju ruku gubitak potencijalno velike finansijske dobiti. Ako je u običnom panoptikonu puka fizička sila stajala iza moći upravljača, u mrežnom svetu je ta moć opredmećena u algoritmima, ili osnovnim principima filtracije sadržaja mrežnih društvenih platformi. Stoga, određivanje od čega će se sastojati ti principi možemo opisati i sintagmom algoritamska politika (*algorithmic politics*) (van Dijck 2013) a uticaj koji stoji iza kreiranja algoritama – algoritamska moć (*algorithmic power*) (Bucher 2012). Algoritmi odlučuju koji sadržaji će nam biti dostupni, i što je možda još bitnije, koji sadržaji nam neće biti automatski dostupni. Banalno ili svakodnevno, svesno ili ne, ljudi u *online* svetu susreću sadržaj koji im je moderiran algoritmima umesto kulturološkim obrascima i navikama.

Kako će izgledati algoritmi i šta će oni preporučivati odredili su ljudi. I to veoma mali broj ljudi koji se nalazi na upravljačkim pozicijama velikih tehnoloških kompanija. Ove principe potom u stvarnom životu sprovodi veštačka inteligencija. Ljudi u dobroj meri nisu sigurni na koji način veštačka inteligencija donosi odluke kada su joj kao parametri zadati određeni principi. Deo koji ljudi, pa ni najveći softverski stručnjaci, ne mogu sasvim da pojme, jeste šta se dešava nakon unošenja parametara. Taj deo se popularno naziva „crnom kutijom”, jer ga je ipak teže rastumačiti nego avionsku crnu kutiju, iako mu imamo pristup (Castelvecchi 2016). Veštačka inteligencija se razvila do te mere da je vrlo moguće da ona koristi određene zakonitosti koje naučnici još uvek nisu otkrili. U ovom trenutku, objašnjenje kako je veštačka inteligencija napravila određeni izbor može da deluje kao „objašnjavanje Šekspira psu” (Castelvecchi 2016, 22). Zbog obrnutog panoptikona, kombinacije koja podrazumeva upletenost malog broja ljudi u određivanju principa, potom pristupa i (zlo)upotrebe istog broja ogromnog korpusa podataka (*Big Data*) o svakoj osobi pojedinačno koja koristi internet platforme, tematika algoritamskih politika je u široj javnosti češće analizirana iz ugla distopija (videti npr. *The Great Hack* 2019; *The Social Dilemma* 2020).

Budući da su principe algoritama odredili ljudi, ovi principi su promenljivi, kao što je uopšteno promenljiv i pristup uređivanja internet platformi i pretraživača među kojima su *Google, Facebook, YouTube, Twitter, Reddit* itd. Vremenom su, pored automatskog uređivanja veštačke inteligencije, to ručno počeli da čine i ljudi koji su plaćeni isključivo za takvu vrstu posla (Massanari 2017). Istovremeno je počelo i uklanjanje sadržaja koji su, iz postojeće dominantne ideološke perspektive u SAD i EU, percipirani kao ekstremni. Uopšteno, uređivačka politika *online* društvenih platformi postala je jedna od središnjih tema, naročito u SAD, gde Kongres redovno sasluša tehnološke mogule oko potencijalnog uklanjanja negativnih posledica društvenih mreža, ili uvođenja novog zakonodavstva u ovu oblast. Međutim, posledice po liberalne demokratije su stvorene pre nego što se uređivanje od strane šire društvene i političke moći zahuktalo. Pre svega, to je zbog principa uređivanja internet platformi koji su preovladali u periodu tokom ključnih događaja iz 2014, 2015, i 2016. godine.

Popularno distopijsko shvatanje mehanizama velikih tehnoloških kompanija stvorilo je utisak da svako uvođenje reda u informacije koje se plasiraju na internetu, predstavlja kontrolu ljudskog uma. Međutim, dovođenje u red (*ordering*) i moderiranje sadržaja na internetu, pokazalo se od samih početaka kao nužnost. Moderiranje je prvenstveno uspostavljeno kao pokušaj brane pirateriji i pornografskom nasilju (Gillespie 2018). Potom, kao zaštita od *spam*-a (zatrpavanja stranica pretraživača ili mejlova repetitivnim i često malicioznim porukama), ali i kao uređivanje hiljada i miliona informacija koje bi bez određenog kvalitativnog

rangiranja izgubile na korisnosti (Bilić 2016). Stoga je nastala bitka među kompanijama, u smislu toga koja će efikasnije pružiti ljudima željene rezultate pretraživanja, ali i koja će u proseku duže uspevati da ih zadrži na svojim stranicama. Tako najuspešnija od njih, pretraživač *Google*, veštačkoj inteligenciji zadaje da ljudima preporuči sadržaj na osnovu ključnih pojmova njihove pretrage i njihove geografske lokacije, „kvaliteta sadržaja na veb stranicama, preporuka od ljudi iz korisnikove društvene mreže” (Bilić 2016, 3). Isti ili slični principi se mahom uspostavljaju i na drugim društvenim mrežama, npr. *YouTube*-u koji je ubrzo po nastanku kupljen od strane *Google*-a (Covington, Adams and Sargin 2016).

Dominantne internet platforme teže da pružaju sadržaj koji će podrazumevati da krajnji korisnik ostane što duže na njima. Od početka je bila jasna tendencija da upravljači platformi ne mogu pretpostavljati šta će sve biti predmet ljudske zanimacije, već su ovaj proces prepustili jednoj vrsti društvenog darvinizma. Da bi tako nešto bilo moguće, morali su se inicijalno zavetovati na „neutralnost”, kako u ideološkom, tako i u estetskom i svakom drugom smislu. Radi se o svojevrsnoj ideologiji „tehnološke neutralnosti i objektivnosti” (Bilić 2016, 4). Ultimativno, i ovaj pokušaj objektivnosti, pa i sve naknadne dorade algoritama, ostavljene su na tumačenje ljudskom shvatanju šta objektivnost zapravo predstavlja. Stoga, pošto ceo proces zavisi od čoveka, u literaturi se ukazalo i na to da ne postoji mogućnost da mašine rasuđuju ideološki nepristrasno (Aniello, Mancarella and Piga 2020). Na primer, automatski pretraživači su vremenom i sami pravili rasističke aluzije, od kojih je najpoznatija pojava fotografije majmuna onog trenutka kada bi se ukucalo ime Mišel Obame (Michelle Obama), nekadašnje prve dame SAD (Noble 2018).

Ovakva vrsta uređivanja, koja je dugo težila „objektivnosti” i u kombinaciji sa sistemom preporuka koji bi ljude što duže zadržao na svojim platformama, kao i činjenicom da je ceo proces deljenja i saznavanja informacija drastično demokratizovan, dovela je do ulaženja „korisnika” u svojevrsne mehurove. U mehurovima se nalazio sadržaj koji je možda kreiran od strane elita, a možda i ne. Poreklo sadržaja mehura je postalo irelevantno u smislu obrazovanja i kvaliteta argumentacije. Najprivlačniji sadržaji postajali su oni koji su trenutno dominantni, ili koji se manje-više slažu sa našim ukusima i mišljenjima – banalnim, estetskim, političkim i ideološkim. Više nije postojala ekspertska brana ka laičkim, odokativnim pa i opskurnim tumačenjima stvari za koje su nekada neophodne i decenije školovanja. Takođe, nije više postojala brana koja je nekada podrazumevala decenije školovanja i socijalizacije u liberalnim krugovima urednika novina, ili televizijskih programa, koji bi potom sadržaj filtrirali sa svesnom ili nesvesnom ideološkom namerom. Omogućeno je da budemo izloženi „opasnostima demokratije” koje su u nacionalnim državama dugo bile ograničavane društvenim inženjeringom poput redovnog služenja vojnog roka, obaveznog primarnog

obrazovanja, javnih ceremonija i drugo (Hobsbawm 2013). Mehurovi u *online* svetu stvarani su konstantnim jednoličnim interakcijama i jednoličnim informisanjem. Odnosno, repetitivno iz dana u dan. Na taj način su se svakodnevno generisali kolektivni identiteti različitih sadržaja – od konzumerističkih, pa sve do subnacionalnih, nacionalnih, civilizacijskih ili kosmopolitskih. Ono što je bitno je da u SAD i državama EU, liberalni narativ više nije imao sistemsku prednost u odnosu na bilo koji drugi narativ. Tehnološkim inovacijama i pratećom demokratizacijom komunikacija izjednačeno je polje borbe za diskurzivnu hegemoniju (Laclau and Mouffe 1985). Štaviše, čak i na nivou prakse u međunarodnim odnosima sve više biva potiskivana diskurzivna hegemonija koja potiče sa „Zapada“ u vidu liberalne demokratije (Wojczewski 2018).

Primeri nacionalnog populizma i iskorišćavanja slabosti liberalnih demokratija

Pre nego što krenem sa predstavljanjem konkretnih primera iskorišćavanja slabosti liberalno-demokratskog paradoksa, moram da skrenem pažnju na to da dominantni sadržaj mehurova na pretraživačima ili društvenim platformama nije nužno politički ili nacionalni. On se češće tiče potpuno apolitičnih tema poput pretraga značenja određenih reči, biografija voljenih sportista, muzičara, svakodnevnog gledanja muzičkih ili duhovitih video zapisa, uputstava za šminkanje itd. Svođenje rasprave o društvenim mrežama na političke institucije i ideologije bi dovelo do pojave koju bi trebalo izbegavati. U konkretnom slučaju, radilo bi se o potrazi za nekakvim etnonacionalističkim ideologijama po svaku cenu i trebalo bi imati u vidu da: „(n)aučnik koji traži etnicitet naći će ga pre ili kasnije – i to možda po cenu da previdi one druge vrste odnosa koje su mu takođe bile pred nosom“ (Eriksen 2004, 272). Sličnu grešku često prave i supstancijalističke teorije, u smislu da uzimanje nacionalne države kao početne jedinice analize u mnogim slučajevima takođe dodatno podstiče nacionalizam. Ovakva pojava se u nauci još naziva i „metodološkim nacionalizmom“ (Wimmer and Glick Schiller 2002).

Tako je nužno imati u vidu da je pojava nacionalnog populizma vrlo jasno deo znatno šireg procesa demokratizacije koji uopšteno podrazumeva izmenu kulturnih obrazaca u raznim sferama života. Ovi obrasci, makar na prvi pogled, ne moraju imati nikakvu vezu sa politikom, ali na nju utiču. Zbog toga bi dublje odgovore na pitanja aktuelne promene u liberalnim demokratijama i, posledično, promenama u međunarodnom poretku, mogla da pruži analiza koja bi se bavila kulturnim polarizacijama i sukobljavanjima (kolokvijalno, kulturnim ratovima). U ovom

preglednom članku se zaustavljam na pojavi nacionalnog populizma, budući da je ona najčešće analizirana u postojećoj literaturi (u svojim varijacijama kao populizam ili krajnja desnica, nacionalizam itd). Međutim, ostavljam prostor za potpuniju analizu koja bi podrazumevala kulturne ratove, budući da je i strana političkog spektra koja sebe smatra liberalnom makar jednako zaoštrena prema Drugom, što se isto može smatrati posledicom demokratizacije komunikacija. Ovim bi na neki način bila razotkrivena i pristrasnost većeg dela društvenih nauka ka ideološki levom polu. Doslednost mi nalaže i da ponovo konstatujem da je pristrasnost jedini mogući scenario, budući da je prethodno utvrđeno da je nepristrasnost, kako kod ljudi, tako i mašina, teško dostižna.

Ipak, 2014. godine je na površinu isplivao događaj koji na suštinski način može da utiče na potvrđivanje teze ovog rada. U avgustu te godine je u javnosti izbila *Gamergate* kontroverza (imenovana po ugledu na čuveni skandal Votergejt). Iako je *YouTube* ovom aferom i dalje samo delom bio politizovan, u smislu malog procenata ukupnog sadržaja ove mreže koji je odlazio na *Gamergate*, reč je o prvom jasnom primeru da je jedna društvena platforma (u sadejstvu sa nekoliko platformi, uključujući i *Reddit*, *4chan* i kasnije *8chan* i *8kun*) sa svojim mehanizmima direktno zaslužna za novu ideološku i političku artikulaciju. Time ne doprinosim širenju određene ideologije, no uočavam njene početke. Uostalom, posledice *Gamergate*-a u vidu izbora Trampa za predsednika i glasanja za Bregzit su događaji koji su već prošli. Najopštije moguće, afera *Gamergate* je započeta masovnim onlajn zlostavljanjem i napadom ljubitelja video igara (kolokvijalno, gejmera) na Zoi Kvin (Zoey Quinn) zbog tvrdnji, ispostavilo se lažnih, njenog bivšeg partnera da se služila emotivnim uticajem na urednika jednog popularnog gejming portala radi pozitivne recenzije igrice koju je ona razvila (Massanari 2017).

Gamergate je suštinski poslužio kao izgovor za ono što je usledilo. Veliki broj gejmera počeo je da sklapa narativ na forumu *Fortune* o tome kako im je dosta jedne vrste dominacije feminističke kulture u igrama. S druge strane, Kvin je liberalnom polu služila kao primer inherentnog seksizma gejmera. Međutim, narativi sa platforme *4chan* su uskoro postali dominantni i preneli su se na *YouTube*, koji za razliku od *4chan*-a ne pokriva samo određenu nišu – gejmere. Pravili su se videi koji su uvezivali „toksični feminizam” u igricama sa ugrožavanjem slobode govora u SAD i EU. Ubrzo potom, prešlo se i na kritiku licemerja multikulturalizma, koji je, po njihovom viđenju, uz pomoć feministkinja učutkivao do tada dominantnu kulturu, a favorizovao islam dozvoljavajući i podstičući masovne migracije sa Bliskog istoka. Licemerje je u tome što islam, po njihovom mišljenju, žene drži u podređenom položaju. Potom se prešlo i na širu tematiku „propasti Zapada”, ugroženog feminizmom i multikulturalizmom (videti više u Nagle 2017). Dominantni narativ gejmerske zajednice koji je mahom oblikovan „štребerskom

kulturom" (Massanari 2017), poklopio se sa krajnjom desnicom koja je u SAD i Evropi decenijama držana na marginama. U tom smislu, ne vidi se novost u ideološkom sadržaju, nego u tome gde se mobilizacija odvija, stepen njene masovnosti, internacionalnosti i tipova ličnosti koje su prvobitno privučene.

YouTube je poslužio kao prostor gde su različiti stvaraoci sadržaja (*content creators*) iz gejmerske populacije pravili video materijale sličnih naslova i identične ideološke sadržine. Referisali su jedni na druge, pozivali su jedni druge u svoje emisije, pravili međusobne intervjuje, uskoro stvarajući snažnu mrežu popularnih „jutjuber“ sa milionskim pratiocima, čija je preokupacija sada postala dobijanje kulturnog rata protiv liberala. Ovaj talas je potom omogućio da se popularizuje čitav spektar intelektualaca i političara, generišući im vidljivost koju ranije nisu mogli ni da pojme. Iz njega je proistekla i popularnost psihologa i centriste Džordana Pitersona (Jordan Peterson), dovodeći ga kasnije do svetske slave. Širok je i spektar ideoloških ideja koje su se nizale sve od centra pa do krajnje desnice. Iako su sadržale određene sličnosti (poput borbe za slobodu govora), delile su ih i razlike u smislu stepena ekstremnosti, ali i nivoa opskurnosti. Na ovaj talas su se nadovezali i ranije marginalni ekstremni američki desničari poput Ričarda Spensera (Richard Spencer), Džereda Tejlora i populisti varijabilne ideološke sadržine poput Donalda Trampa. Mađarski predsednik Viktor Orban navođen je kao primer spasioca Evrope, a nemačka kancelarka Angela Merkel kao njena zla maćeha.⁶ Popularni jutjuberi dolazili su iz SAD, Švedske, Ujedinjenog Kraljevstva itd, a uređivanje sadržaja njihovih stranica nije zavisilo od nekakve zajedničke državne ili ideološke agende, već je zavisilo od postojećeg trenda koji im je omogućavao veću vidljivost, samim tim i veće prihode. Trend je dodatno dobijao na snazi i zbog postojećih algoritama društvenih mreža, koji su dodatno promovisali trenutno najpraćeniji narativ.

Sve do Bregzita i izbora Donalda Trampa za predsednika, *YouTube* platformom je, makar kada su politički i ideološki sadržaji u pitanju, dominirao sadržaj koji je naginjao ka ovim dvema opcijama. Dokumentarni film „Veliko hakovanje“ (*The Great Hack*) bavi se, između ostalog, i sudskim procesima koji su pokrenuti zbog toga što je Trampova kampanja, za razliku od protivnika, svesno iskoristila logiku koja stoji

⁶ Tipičan kanal gde se mogu pronaći ovakvi narativi je *Black Pigeon Speaks YouTube Channel*, dok je kanal Dejva Rubina (*The Rubin Report YouTube Channel*) ilustrativan primer na kome se može videti ideološka širina stvorene mreže. Širina i povezanost se mogu videti i u tome što kod Rubina gostuje kako pomenuti Peterson, tako i sin Donalda Trampa, dok sam Tramp, za vreme vršenja funkcije predsednika, reklamira sa svog Tviter naloga Rubinovu knjigu o slobodi govora. Činjenica da je Tviter uklonio Trampov nalog govori u prilog značaja onlajn komunikacija za period nakon 2014. godine. Isto tako, onemogućava da primer reklamiranja knjige bude neupitan. Stoga, kao obeležje vremena, ostavljam na vreme sačuvani link ka Trampovom tvitu, koji sada više nema nikakav sadržaj (@realDonaldTrump).

iza algoritama. Kampanja je i na osnovu kupljenih velikih podataka ciljala krajnje korisnike gomilom propagandnog sadržaja kako bi ih privolela na svoju stranu. Dodatno, engleski *The Guardian* citira nalaze tima bivšeg *Google*-ovog radnika koji je uz pomoć veštačke inteligencije utvrdio nekoliko stvari: da su *YouTube* algoritmi tokom izbora u Francuskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Nemačkoj ciljano podsticali sadržaj koji produbljuje podele; da kada ste jednom izabrali video u npr. korist Trampa za vreme izbora 2016. godine, 80% video zapisa koji bi vam nadalje bili preporučeni bili su ili za Trampa, ili protiv demokratske kandidatkinje Klinton (Clinton) (Lewis 2018). Takođe, kompanija *Microsoft* je napravila robotski profil na *Twitter*-u i dala mu zadatak da tokom 16 sati nauči kakvo ponašanje bi mu na toj mreži najbrže uvećalo pratioce. Ispostavilo se da je robot nakon 16 sati počeo da tvituje sadržaj u kome se iskazuje prezir prema feminizmu, ali i ljudima generalno, i u kome se opravdava Holokaust (Vincent 2016). Opet, kada je u pitanju ekstremnost sadržaja, iako je psiholog Piterson centrista ili makar blago desno u odnosu na centar, istraživači su koristeći se veštačkom inteligencijom došli do zanimljivih zaključaka. Velika većina onih koji prvi put na svojim *Youtube* nalogima ostave komentar na nekom od videa koji uključuju i Pitersona, dalje odlazi ka ekstremnijim sadržajima. Tako je Piterson označen kao čuvar (*gatekeeper*) na putu ka ekstremnijem sadržaju (Finkelstein 2019). Dva navedena primera profila, robota i čoveka, možda najbolje ukazuju na moć koju poseduju algoritmi pri izgradnji identiteta, a koja se tiče svakodnevnog plasiranja sadržaja. Ponovo je bitno reći da se mehurovi stvaraju i na drugoj ideološkoj strani. Pažnja je na desnici u ovom radu zbog toga što je populizam poprimio karakteristike nacionalnog, ali i zbog toga što je prva uspostavila ideološku onlajn dominaciju u periodu od 2014. do 2016. godine.

I lideri partija nove desnice u Evropi, čija se ideološka sadržina podudara sa glavnim narativom proisteklim iz *Gamergate*-a, vrlo uspešno koriste društvene mreže za mobilizaciju protiv mejnstrima koji je održavao liberalno-demokratski paradoks. Nekadašnji ministar unutrašnjih poslova Italije Mateo Salvini (Matteo Salvini) ostaje poznat po svakodnevnim, neretko i intimnim video zapisima na *Facebook*-u. Marin Le Pen (Marine Le Pen) uspešno koristi *Twitter* kako bi mobilisala svoje francuske sledbenike protiv, smatra ona, narastajuće opasnosti od islama (Maksić and Ahmić 2020). Postojeći ideološki trend na društvenim mrežama im je samo išao na ruku za dalje umnožavanje popularnosti. Partije Salvinija i Le Penove su za vreme uspešnog balansiranja liberalnog paradoksa tipičan primer evropskih partija koje su, skupa sa svojim ideološkim sadržajem, tavorile na margini i niskoj podršci među širom populacijom. Internet platforme su im u velikoj meri pomogle da dopru i do glasača koji su ranije bili apolitični, ili potpuno otuđeni od postojećih političkih sistema zbog vere u nemogućnost bilo kakve promene u smeru u kom bi

želeli da se kreću. Dopiranje do ovih glasača je možda i ponajbolje opisano na slučaju Ujedinjenog Kraljevstva (Eatwell and Goodwin 2018).

Prikazani primeri *Gamergate*-a, jutjubera i povezanih uticajnih ideologa i političara, predsedničkih izbora u SAD i kampanje za izlazak Ujedinjenog Kraljevstva iz EU, jesu indikatori sledeće stvari: promena svakodnevice, koja je oblikovana i uređivana algoritmima velikih kompanija, jeste proces koji na suštinski način utiče na politička dešavanja. Štaviše, algoritamska moć i algoritamska politika oblikuju svakodnevnicu na takav način da određuju dominantne narative i karakter kolektivnih identiteta. Algoritmi koji oblikuju te platforme, pretraživače i društvene mreže u SAD i EU kreiraju se iz jednog centra, stvarajući istovremenost reakcija i posledica. Između ostalog, zbog toga što algoritmi nisu bili privrženi liberalnom narativu, već su težili potpunoj demokratizaciji ideja, zaslužni su za simultano javljanje nacionalnog populizma na ovom prostoru. Time proces oblikovanja svakodnevice biva od suštinske važnosti za politiku, a na međunarodne odnose se reflektuju tako što bi uspostavljanje kontrole nad ovim mehanizmima podrazumevalo i stvarnu suverenost i mogućnost upravljanja identitetima. Na neki način, ponovo bi bilo omogućeno da narativi potiču od elita. U ovom trenutku, navedene države još uvek nemaju kontrolu nad pomenutim mehanizmima. Od velikog značaja za međunarodne odnose bi bio odgovor na pitanje da li primarne institucije međunarodnog društva, poput suverenosti i nacionalizma, teraju države da konačno i uspostave kontrolu nad algoritamskim politikama i time suverenizuju internet.

Zaključak

Sveukupno, u radu zaključujem da kombinacija sve većeg prisustva šire populacije na internetu, principa kojima je to prisustvo uređeno, praksi svakodnevnog ponavljanja određenog političkog ili ideološkog sadržaja, vremenom je, svesno ili nesvesno, stvorila snažan kulturni, identitetski otpor prema postojećem liberalnom sistemu legitimizacije. Teorijski alati relacionizma su u ovom radu omogućili epistemološku bazu da kao osnovnu jedinicu analize identifikujem proces (u ovom slučaju proces svakodnevice), i time ukažem na mogućnost sagledavanja fenomena nacionalnog populizma u SAD i EU nakon 2014. godine iz perspektive međunarodnih odnosa. Postoje jasni indikatori da proces u vidu izmena strukture svakodnevice ima dalekosežne posledice po međunarodne odnose. Ovakvu tezu je ubuduće neophodno dodatno potkrepiti preciznijim metodološkim okvirom koji bi omogućio razumevanje toga kako su materijalni (algoritmi) i idejni elementi u sadejstvu doveli do promene.

Kada bismo se zaustavili na utvrđivanju kako mikro procesi utiču na međunarodnu stvarnost, izostavili bismo eventualne uticaje makro procesa, koji mogu proisticati iz međunarodnog društva ili međunarodnog sistema. Na primer, bilo bi neophodno utvrditi da li postoji nekakav nezavisni međunarodni sistem koji tera države da ponovo uspostave autoritarnu kontrolu nad glavnim društvenim narativima, a samim tim i nad mehanizmima (u ovom slučaju algoritmima) koji utiču na oblikovanje tih narativa i svakodnevice. Ovakvo, sveobuhvatno sagledavanje mikro i makro procesa bi onda eventualno moglo uvećati i značaj međunarodnih odnosa kao nauke, budući da bi „domaća stvarnost” bila teško razumljiva bez uticaja međunarodnih procesa na nju. Neko buduće istraživanje, koje bi pokušalo da odgovori na takve zahteve, učinilo bi da i fenomen nacionalnog populizma dobije svoju punu naučnu kontekstualizaciju.

Bibliografija

- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso books.
- Antonsich, Marco. 2016. “The ‘everyday’ of banal nationalism—Ordinary people’s views on Italy and Italian”. *Political geography* 54: 32–42.
- Bentam, Džeremi i Mišel Fuko. 2014. *Panoptikon, Oko moći*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bergholz, Max. 2018. *Nasilje kao generativna sila: identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*. Sarajevo i Zagreb: Buybook.
- Bilić, Paško. 2016. “Search algorithms, hidden labour and information control.” *Big Data & Society*. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053951716652159>.
- Billig, Michael. 1995. *Banal nationalism*. London: Sage.
- Black Pigeon Speaks YouTube Channel. 2021. *YouTube*. Accessed 12 April 2021. <https://www.youtube.com/user/TokyoAtomic>
- Brubaker, Rogers, Margit Feischmidt, Jon Fox, and Liana Grancea. 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press.
- Brubaker, Rogers. 2002. “Ethnicity without groups.” *European Journal of Sociology/Archives européennes de sociologie* 43 (2): 163–189.
- Bucher, Taina. 2012. “Want to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook.” *New media & society* 14 (7): 1164–1180

- Canovan, Margaret. 1999. "Trust the people! Populism and the two faces of democracy." *Political studies* 47 (1): 2–16.
- Castelvecchi, Davide. 2016. "Can we open the black box of AI?." *Nature News* 538 (7623): 20–23.
- Chomsky, Noam, and Edward S. Herman. 1994. *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. London: Vintage Books.
- Cooley, Alexander, and Daniel Nexon. 2020. *Exit from hegemony: The unraveling of the American global order*. New York: Oxford University Press.
- Džuverović, Nemanja. 2013. "Does more (or less) lead to violence? Application of the relative deprivation hypothesis on economic inequality induced conflicts." *Croatian International Relations Review* 19: 115–134.
- Eatwell, Roger, and Matthew Goodwin. 2018. *National populism: The revolt against liberal democracy*. Kindle edition: Penguin UK.
- Edensor, Tim. 2002. *National identity, popular culture and everyday life*. Oxford: Berg.
- Ejdus, Filip, and Tijana Rečević. 2021. "Ontological Insecurity as an Emergent Phenomenon." *European Psychologist*. DOI: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000419>
- Elagina, D. 2020. "Average daily internet consumption in Central and Eastern Europe 2011–2021, by device". *Statista*, December 7. <https://www.statista.com/statistics/1015994/daily-online-time-by-device-in-central-and-eastern-europe/>
- Emirbayer, Mustafa. 1997. "Manifesto for a relational sociology." *American journal of sociology* 103 (2): 281–317.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Finkelstein, Joel. 2019. "On Jordan Peterson, the Alt Right and Engagement Across Difference". *Heterodox Academy*, November 18. [_https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1278828245161594886](https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1278828245161594886)
- Fox, Jon E., and Cynthia Miller-Idriss. 2008. "Everyday nationhood." *Ethnicities* 8 (4): 536–563.
- Gellner, Ernest. 2008. *Nations and nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Gillespie, Tarleton. 2018. *Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. New Haven and London: Yale University Press.
- Goodhart, David. 2017. *The road to somewhere: The populist revolt and the future of politics*. London: Hurst and Co.

- Guriey, Sergei. 2018. "Economic drivers of populism." *AEA Papers and Proceedings* 108: 200–203.
- Hazon, Yoram. 2018. *The Virtue of Nationalism*. New York: Basic Books.
- Hedetoft, Ulf. 2020. *Paradoxes of Populism: Troubles of the West and Nationalism's Second Coming*. Kindle edition: Anthem Press.
- Hobsbawm, Eric. 2013. "Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914". In: *The Invention of Tradition*, edited by Eric, Hobsbawm, Terence O. Ranger, 263–207. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric. 2016. *Nations and Nationalism since 1780*, 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobson, John M. 2002. "What's at Stake in Bringing Historical Sociology Back into International Relations? Transcending 'Chronofetishism' and 'Tempocentrism' in International Relations." In: *Historical sociology of international relations*, edited by Steven Hobden and John M. Hobson, 3–41. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald F., and Pippa Norris. 2016. "Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash". *HKS Working Paper No. RWP16-026*. SSRN.
- Jackson, Patrick Thaddeus, and Daniel H. Nexon. 1999. "Relations before states: Substance, process and the study of world politics." *European journal of international relations* 5 (3): 291–332.
- Jones, Rhys, and Peter Merriman. 2009. "Hot, banal and everyday nationalism: Bilingual road signs in Wales." *Political Geography* 28 (3): 164–173.
- Karataşlı, Şahan Savaş. "Capitalism and nationalism in the longue durée: Hegemony, crisis, and state-seeking nationalist mobilization, 1492–2013." *International Journal of Comparative Sociology* 61 (4): 233–263.
- Karim Amer and Jehane Noujaim. 2019. *The Great Hack*. Netflix, 104 minutes.
- Kaufmann, Eric. 2018. *Whiteshift: Populism, immigration and the future of white majorities*. London: Penguin UK.
- Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and socialist strategy*. London: Verso.
- Laclau, Ernesto. 2005. *On populist reason*. London: Verso.
- Lakner, Christoph, and Branko Milanovic. 2013. *Global income distribution: from the fall of the Berlin Wall to the Great Recession*. Washington: The World Bank.

- Lampo, Aniello, Michele Mancarella, and Angelo Piga. 2020. "(Non)-neutrality of science and algorithms: Machine Learning between fundamental physics and society." *preprint arXiv:2006.10745*: 117–145
- Lewis, Paul. 2018. "Fiction is outperforming reality: how YouTube's algorithm distorts truth." *The Guardian*, February 02. <https://www.theguardian.com/technology/2018/feb/02/how-youtubes-algorithm-distorts-truth>
- Maksić, Adis, and Nihad Ahmić. 2020. "Constructing the Muslim threat: A critical analysis of Marine Le Pen's Twitter posts during the 2017 French election campaign." *Journal of Regional Security* 15 (1): 131–148.
- Malešević, Siniša. 2019. *Grounded nationalisms: A sociological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Margalit, Yotam. 2019. "Economic insecurity and the causes of populism, reconsidered." *Journal of Economic Perspectives* 33 (4): 152–170.
- Massanari, Adrienne. 2017. "# Gamergate and The Fapping: How Reddit's algorithm, governance, and culture support toxic technocultures." *New Media & Society* 19 (3): 329–346.
- Mayall, James. 1990. *Nationalism and international society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCourt, David M. 2016. "Practice theory and relationalism as the new constructivism." *International Studies Quarterly* 60 (3): 475–485.
- Mearsheimer, John J. 2018. *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. New Haven and London: Yale University Press.
- Monica Anderson and Jingjing Jiang. 2018. "Teens, Social Media & Technology". *Pew Research Center*, May 31. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/>
- Mouffe, Chantal. 1997. "Carl Schmitt and the paradox of liberal democracy." *Can. JL & Jurisprudence* 10: 21–33.
- Mudde, Cas. 2004. "The populist zeitgeist." *Government and opposition* 39 (4): 541–563.
- Mudde, Cas. 2019. *The far right today*. Cambridge: Polity Press.
- Müller, Jan-Werner. 2016. "What is populism." In: *The Oxford Handbook of Italian Politics*, edited by E. Jones & G. Pasquino, 224–239. Oxford: Oxford University Press.
- Nagle, Angela. 2017. *Kill all normies: Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right*. Kindle edition: John Hunt Publishing.

- Nexon, Daniel H. 2009. *The struggle for power in early modern Europe: religious conflict, dynastic empires, and international change*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Nexon, Daniel H. 2010. "Relationalism and new systems theory." In: *New systems theories of world politics* edited by Mathias Albert, Lars-Erik Cederman, and Alexander Wendt, 99–126. New York: Palgrave.
- Noble, Safiya Umoja. 2018. *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York: NYU Press.
- Orlowski, Jeff. 2020. *The Social Dilemma*. Netflix, 94 min.
- Paul Covington, Jay Adams, and Emre Sargin. 2016. "Deep Neural Networks for Youtube Recommendations", *RecSys 2016 – Proceedings of the 10th ACM Conference on Recommender Systems*, Association for Computing Machinery, Inc: 191–198.
- Perrin Andrew and Madhu Kumar. 2019. "About three-in-ten U.S. adults say they are 'almost constantly' online", *Pew Research Center*, July 25. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/07/25/americans-going-online-almost-constantly/>.
- Porter, Patrick. 2020. *The False Promise of Liberal Order: Nostalgia, Delusion and the Rise of Trump*. Kindle edition: John Wiley & Sons.
- Rodrik, Dani. 2018. "Populism and the Economics of Globalization." *Journal of international business policy* 1 (1–2): 12–33.
- Smith, Anthony. 2008. "The limits of everyday nationhood." *Ethnicities* 8 (4): 563–573.
- Smith, D. Anthony. 2002. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Tamir, Yael. 2019. *Why nationalism*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Tankovska, H. 2021. "Average daily social media use in selected European countries 2019". *Statista*, January 28. <https://www.statista.com/statistics/719966/average-daily-social-media-use-in-selected-european-countries/>
- The Rubin Report Channel. 2021. *YouTube*, April 12, https://www.youtube.com/channel/UCJdKr0Bgd_5saZYqLCa9mng
- Trump, Donald (@realDonaldTrump). 2020. "Donald Trump Twitter post". *Twitter*, July 4, <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1278828245161594886>
- Van Dijck, José. 2013. *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford: Oxford University Press.

- Vincent, James. 2016. "Twitter taught Microsoft's AI chatbot to be a racist asshole in less than a day." *The Verge*, March 26. <https://www.theverge.com/2016/3/24/11297050/tay-microsoft-chatbot-racist>
- Wimmer, Andreas, and Nina Glick Schiller. 2002. "Methodological nationalism and beyond: nation–state building, migration and the social sciences." *Global networks* 2 (4): 301–334.
- Wojczewski, Thorsten. 2018. "Global power shifts and world order: the contestation of 'western' discursive hegemony." *Cambridge Review of International Affairs* 31 (1): 33–52.
- Zürn, Michael. 2018. *A theory of global governance: Authority, legitimacy, and contestation*. Oxford: Oxford University Press.
- Ристановић, Петар. 2019. *Косовско питање 1974–1989*. Нови Сад/Београд: Прометеј/Информатика.
- Ристановић, Петар. 2020. *Илузија моћи: критички интелектуалци и комунистички режим*, Београд: Фондација Александар Невски/ИП Принцип.

Miloš VUKELIĆ

**RELATIONALISM AND CHANGES IN INTERNATIONAL RELATIONS:
AN EXAMPLE OF THE INFLUENCE OF ALGORITHMIC POWER
ON THE STRUCTURE OF EVERYDAY LIFE AND THE EMERGENCE
OF NATIONAL POPULISM**

Abstract: The paper points out that there is a way to comprehend the phenomenon of national populism from the perspective of the international relations discipline. Additionally, to provide an interpretation of why national populism occurred in the United States and the European Union after 2014. The emergence of national populism in the United States and the European Union countries has endangered the survival of the liberal-democratic paradox. There are numerous scientific explanations attempting to explain how this phenomenon came about. In this paper, I will reduce these explanations to cultural, economic, and political arguments and arguments about human nature and the long-term logic of modernity. The author argues that these explanations have a research gap since there is no answer to why national populism occurred in 2014 simultaneously in the EU and the United States. As a set of tools in the international relations discipline, the author finds that relationalism provides us with lenses that can open up a space to claim that the simultaneous change, embodied in the emergence of national populism, occurred due to a change in the structure of the everyday. Therefore, the paper consists of an interdisciplinary literature review of relationalism in international relations, everyday nationalism, the influence of algorithmic power and algorithmic politics on the structure of human internet presence, and the existing works that indicate the source of national populism's emergence. By proving the claims, the author points out the importance of studying processes in order to understand the events and changes in international relations that have occurred since 2014.

Keywords: relationalism, international relations, everyday nationalism, algorithmic politics, algorithmic power, national populism, liberal-democratic paradox.